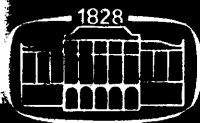

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1970

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 3. SZ. 165—288. I. BUDAPEST, 1970. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.) 3. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(főszerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEI LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336-323

Technikai szerkesztő:

WINTERMANTEL ISTVÁN

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp., V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekkapon (csekk számlaszám, egyéni: 61257, közületi: 61066), valamint átutalás-sal a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp., V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010, (pénzforgalmi jelzőszám 215-11482) az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V. Váci u. 22. Tel.: 185-612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek ugyanígy a főszőveg után).

SZIGETI KILIÁN

Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban három kéziratos középkori magyar vonatkozású Gradualét őriznek. Ezek közül a XIV. századi, valószínűleg a Szent-Jobbi bencés monostorban írt Graduale eredetének kérdését a Magyar Könyvszemle 1964. II. számában már ismertettük. („*Égy XIV. századbéli énekeskönyvünk továbbélése*” 125–134. l.) Jelen tanulmányunkban a másik két Gradualéval foglalkozunk.

I. A XVI. század eleji kolozsvári Graduale

A kódex jelzete a gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban I. 1. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: Mf. Me. 55.

570 × 412 mm méretű hártyakódex, 216 egy-kolumnás fólióval. Táblája vörösbarna bőrrrel bevont deszkalap. A vörösbarna bőr fölé világos színű szarvasbőr védőborítást húztak. Ez ma erősen szakadozott és hiányos. Az eredeti veretek közül az első táblán a bal felső és a köldökveret, a hátsó táblán a négy sarokveret maradt meg. A hátsó zárócsat négy sarka egy-egy állatfejben végződik. A csaton 1528-as évszám olvasható. A bőrpánt rézdíszítésén lészúrt kard, fölötte egy szalagrajzon „L B” monogram látható. Ugyanez a két betű áll az első csaton is.

A kódex írásmódja *scriptura gotica bastarda*, hangjelzése öt piros vonalon *notatio gotica*. Bár az írásmód XV. századnak látszik, az említett 1528-as évszám alapján — ami nyilván a könyv bekötési idejére utal — keletkezését mégis a XVI. sz. elejére tesszük. Nem valószínű ugyanis, hogy ilyen hatalmas könyvet bekötés előtt használtak volna.

A kódex ma hiányos. Az eredeti számozás szerinti 36. fólióval kezdődik. Incipitje: „(a) *nima mea. Misit de celo . . .*” (Hamvazószerda gradualéja). Utolsó lapja a 255. fólió. Ennek verzóján az explicit: „*Sacerdotes eius*”. (A confessorok közös miséjének introitus-éneke.) Utána még egy XV. századi Misc-könyv védőlapként felhasznált fóliója következik.

A Gradualét művészi kezek díszítették. Sajnos, a miniatúrák legtöbbjét kivágták.¹ Ma csak a 196^v fől. iniciáléja és lapszéli miniatúrája maradt ránk

¹ A fennmaradt kódexrészben a következő ünnepeknek volt díszes iniciáléja, ill. illuminált lapszéli díszítése: húsvét, (130. f.) áldozóesütörtök, (151^v f.) pünkösöd, (155^v f.) Szentháromság vasárnapja, (161^v f.) Úrnapja, (163. f.) pünkösöd utáni I. vasárnap, (166. v f.) a Sanctorale kezdőlapja, (192. f.) Gyertyaszentelő ünnepe, (ez ma is megvan, 196. v f.) Szent Mihály ünnepe, (ma is megvan 224. f.) és a Commune Sanctorum kezdőlapja (230. f.).

hiánytalanul, (l. az I. ábrát) valamint a 224. fól. reneszánsz iniciáléja és ugyanott a lapszéli díszítésből a lapalji rész. A jobbszéli miniaturát, sajnos, levágták.

A kódex elején és végén említett hiányokon kívül kitépték még a 99., 130., 192. és 230. fóliókat.

A Graduale egyetlen irodalma SZENTIVÁNYI Róbertnek a Batthyány Könyvtárról kiadott katalógusa.² Ez a kódexet a kolozsmonostori bencés apátság kéziratának mondja. Állításának alátámasztására a katalógus nem sorol fel irodalmat, sem bizonyítékot. Ezért magához a kódexhez kell fordulnunk, hogy abból megállapítsuk keletkezési helyét és idejét.³

A kódex magyar eredetét kétségtelenné teszi Szent István király két ünnepe. Az egyik szokatlan módon, augusztus 3-án van (217^v fól.). Itt Szent Istvánnak azt az Alleluja-szövegét és dallamát találjuk, amelyet a Szent-Jobb-i Gradualé keretében már ismertettünk, és amely (máshol részletesen bizonyítandó állításunk szerint) a középkorban Kelet-Magyarországon, főleg Erdélyben volt általános gyakorlatban. (*Alleluja. O rex et apostole, Stephane, gentis tuae tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis Christi, quos elevatis manibus in celum tu moriens matri Christi commisisti.*) — Augusztus 3-án igazában Szent István első vértanú ünnepe van. Ő volt István királynak védőszentje.⁴ A középkorban e miatt Szent István vértanú több helyen különösebb tiszteletnek örvendett.⁵ — A magyar István királynak augusztus 3-án való ünneplése kódexünknek egyik sajátossága. Nyilván valamilyen, ma már ismeretlen helyi hagyománnyal függ össze.

Augusztus 20-án megtaláljuk Gradualénkban Szent István szokásos ünnepét, ahol a kódex a mise énekeivel kapcsolatban a közös misékre utal, mint sok más magyar kódexünk.

A 227. fólión kezdődik Szent Erzsébet Allelujája. Szövege és dallama ugyancsak azonos a Szent-Jobb-i Gradualében levővel. (*Alleluja, O pia regum filia felix alumna pauperum christo nos reconcilia elisabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.*)

Más magyar szent ünnepe nem szerepel a kódexben.

A kézirat keletkezésének pontosabb lokalizálásában külső körülmények jöttek segítségünkre. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (a volt Kat. Lyceum anyagában) kutatva, két könyv került kezünkbe. Mindkettő hangjegyes pergamene kötve. Egyiknek címe: *De erroribus Novorum Arianorum libri duo. Auctore Martino Smigleccio. Cracoviae. Anno D. 1615.* Mai jelzete: Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca 57795. A könyv címlapjára ezt

² SZENTIVÁNYI R.: *Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.

³ Mivel — tudomásunk szerint — SZENTIVÁNYIN kívül senki sem foglalkozott a kódexszel azért magánlevélben felkerestük őt a Graduale provenienciájának kérdésével kapcsolatban. 1959. febr. 24-én kelt levelében ezeket írta erről és az alább ismertetendő Gradualéről: „Az apátság (ti. Kolozsmonostor) kifosztása után a két megsonkított codexet benn helyezték el (Kolozsváron) a Farkas utcai »lyceum« könyvtárában. Mikor a Batthyány Könyvtár páncélszobája készült, arra kértem főpásztoromat a felejthetetlen, Majláth püspök urat, eszközölje ki az Erdélyi Róm. Kath. Status igazgatótanácsánál, hogy a két hatalmas, szépséges, hangjegyes codex odakerüljön kézirattestvérei közé a Batthyaneumba. Így is történt.”

⁴ Erre Szent István király középkori zsolozsmájában utalás is történik a II. nocturnus első responsoriumában.

⁵ KNIEWALD K.: *A zágrábi érseki könyvtár MR 126 (XI. sz.) jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR 67. sz. zágrábi Breviarium (XIII. sz.) megvilágításában.* = *Pannonhalmi Szemle.* 1938. 39. 1.

látjuk bejegyezve: *Residentia Monostoriensis 1656*. — A másik könyv címe: *Elogia Patriarcharum et Christi Jesu Dei Hominis. Emanuelis Thesauri . . . et Aloysii Juglaris. Moquntiae. Anno MDCLXIX*. Jelzete: ugyanott 54660—54662. Címlapján ez a bejegyzés áll: *Domus PP. Monostoriensium Cat. insertus 1690*.

Mind a két könyvnek pergamen kötéstáblája a mi Gradualénk egy-egy kitépett fóliója. Ennek felismerése nem okozott különösebb nehézséget. A kódex jellegzetes bastarda írása, az Alleluják azonos rövidítési módja, amely a töredékeken éppúgy megtalálható, mint magában a kódexben, továbbá a hangjegyek vonalrendszerének azonos méretei, a második töredéken látható fóliálásnak a kódexével azonos írása, a fóliószámoknak (293) pontos megfelelése — mindezek együttesen kétséget kizáróan meggyőztek bennünket arról, hogy a két kötéstábla kódexünk részét alkotja.

Mivel pedig a két könyv közül az egyik 1615-ben Krakkóban jelent meg, a másik 1669-ben Mainzban, így csak ott köthették a két kötetet egyazon kódex pergamenlapjaiba, ahol a két könyv és a kódex együtt voltak. Ez pedig sem Krakkó, sem Mainz, hanem Kolozsmonostor, ahol az egyiket 1656-ban, a másikat 1690-ben sorozták be a monostori könyvtár katalógusába.

Kolozsmonostort I. Béla királyunk alapította a bencések számára. Amikor azonban 1556-ban Erdélyben kimondták a szekularizációt, Kolozsmonostoron megszűnt a bencés szerzetesi élet.⁶ Mintegy negyed századdal később, 1579-ben BÁTORI István erdélyi fejedelem és lengyel király az elhagyott apátságot a jezsuitáknak adta. Bátyja, BÁTORI Kristóf a jezsuitákat betelepítette Kolozsvárra és ott reájuk bízta a BÁTORI Istvántól alapított főiskola (egyetem) vezetését. Ettől kezdve a kolozsmonostori és kolozsvári jezsuita rendház szoros kapcsolatban volt egymással.⁷

1630-ban a nagyszombati zsinat PÁZMÁNY indítványára átvette és csaknem az egész Magyarország számára kötelezővé tette a trienti zsinat misekönyvét. Ezzel a középkori kéziratos misekönyvek és a megfelelő Gradualék elavultak. Az új, nyomtatott liturgikus könyvek fokozatosan kiszorították a kódexeket. A kolozsmonostori, ill. kolozsvári jezsuiták éppúgy könyvkötésre használták fel a kódexek pergamenlapjait, mint ahogy azt tették más szerzetesek, káptalanok és világi tulajdonosok is szerte Európában. Gradualénkat tehát a jezsuiták Kolozsváron vagy Kolozsmonostoron találták és használták fel.

SZENTIVÁNYI, mivel a Gradualét kolozsmonostori kódexnek tartotta, úgy vélte, hogy az Kolozsmonostorról került be később Kolozsvárra. Erre nézve azonban semmi bizonyíték nem áll rendelkezésre. A közelebbi lokalizálást tehát ismét a kódex alapján kell végeznünk.

A Gradualének a szentek ünnepeit tartalmazó részében (az ún. Sancto-rale-ban) a miniatör csupán két ünnepet emelt ki díszes miniatúrával és iniciáléval: Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét (febr. 2.) és Szent Mihály ünnepét (szept. 29.). — Gyertyaszentelő miséjének iniciáléja levél- és virágdíszes miniatúra, amely csak a bal lapszélen folytatódik. (L. 1. ábrát.) — Szent Mihály iniciáléja kisebb méretű ugyan, mint a Gyertyaszentelőé, de minőségileg messze felülmúlja azt. Az arany kezdőbetűben Szent Mihály áll, amint

⁶ SÖRÖS P.: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912. 92. l.

⁷ GYENIS A.: *A jezsuita Rend hazánkban*. Bp. 1941. 12—16. l. Továbbá: GYENIS A. *Régi magyar jezsuita rendházak*. Bp. 1941. 24. és 31—32. l.

jobbával kardot emel a magasba, baljában pedig mérleget tart. A lap alját és jobb szélét gazdag indás, leveles miniatúra tölti ki, arany napocskákkal díszítve. Sajnos, a jobb széli részt levágták, s ma csak nyomai láthatók.

Ezek alapján nem lehet kétséges, hogy a kódex valamely, Szent Mihály tiszteletére szentelt templom számára készült. Önként adódik a természetes következtetés, hogy a kolozsvári Szent Mihály templomról van szó. Erre látszik utalni a kézirat díszes jellege, művészi kötése. De megerősítik ezt a külső körülmények is.

Említettük, hogy a Graduale összekötő csatján és kapcsán „L B” monogramot és 1528-as évszámot találunk. — A kolozsvári Szt. Mihály templom sekrestyéjének vaskapuján vörös gótikus írással ugyancsak „L B” betűket látunk és 1534-es évszámot, míg a sekrestye művészi faragású kőportáléjába 1528-as évszámot vésett a kőfaragó mester.⁸

Ha az „L B” monogramot a fémműves mester névjegyének tartjuk, akkor a sekrestye vaskapuja és a kódex rézcsatja „L B” kolozsvári mester műve. De gondolhatunk a donátor nevének kezdőbetűire is, és abban az esetben azonos mecénás ajándékozta a templomnak a kódexet és készítette a sekrestye vaskapuját.

Ilyen jellegű adományozásra a XVI. század elején kétszer is ismerünk buzdítást, ill. utalást. 1513–1517 között Ráfáel, 1524–1527 között Sándor bíboros engedélyez búcsút azoknak, akik a kolozsvári Szt. Mihály templomot könyvekkel, kelyhekkel, lámpákkal, díszekkel stb. (*libris, calicibus, luminariibus, ornamentis* . . .) megajándékozzák.⁹

Talán nem térünk le a reális következtetések útjáról, ha a scriptorium után kutatunk, ahol a kódexet másolták. Kolozsváron ebben az időben nem működött káptalan. A két, Kolozsváron is ismert szerzetnek, a Domonkos és Ferences Rendnek tagjai országszerte magas színvonalú kódexmásoló tevékenységet folytattak ugyan a XVI. század elején, de ők következetesen mindig négyzetes hangjegvirást (*notatio quadrata*) használtak, míg kódexünkben gótikus hangjelzést látunk.¹⁰

Gondolhatunk azonban a kolozsmonostori bencés apátság scriptoriumára. A monostorban hiteleshely működött s vele kapcsolatban magasabb fokú írásmesterség virágzott. A XV. századból név szerint is ismerjük ÁBRAHÁM scriptort.¹¹ A bencések éltek a gótikus hangjelzéssel, mint azt a Gradualénkkal kb. egykorú kolozsmonostori Antiphonalében is tapasztaljuk.¹² Bastarda írást liturgikus könyvben eddig csak bencéseknél találtunk a garam-szentbenedeki apátság egyik kódextöredékén.¹³

⁸ JAKAB E.: *Kolozsvár története világosító rajzai*. Buda 1870. I. k. 18. l. — BALOGH J.: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár, 1943. 339. l. — GRANDPIERRE E.: *A kolozsvári Szent Mihály templom története és építészete 1349-től napjainkig*. Cluj, 1936. 33. l. (Ő az „L B” monogramot tévesen „J B”-nek írja!) Továbbá helyszíni szemle alapján.

⁹ JAKAB E.: I. m. Oklevéltár I. k. 329. és 362. l.

¹⁰ Erre vonatkozólag lásd SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. = *Studia Musicologica* 1963. Tom. IV. fasc. 1–2. 147–148. l.

¹¹ Sörös i. m. 86. l.

¹² Az Antiphonaléból kötéstáblaként töredék maradt ránk. Megtalálható a budapesti Orsz. Levéltár F.15. jelzetű Kolozsmonostori konvent Prot. 27. iratesomóban.

¹³ Ennek a XVI. sz. eleji Antiphonalének egyelőre 4 fólióját ismerjük, amelyek az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban és Levéltárban borítólapként maradtak ránk. Egyik fólió (Sz. Benedek zsolozsmájának részletével) a pannonhalmi Főkönyvtár tárlójában található.

1. Kolozsvári Graduale a XVI. sz. elejéről

te missa e alia alle li
 Dominica requies omis
 chirexi et ad huc te
 tu sum alle luia posuit
 et sup me manuta am alle luia in
 ta bis facta est sciencia tu a al
 le luia alle luia in **D**omme p bati

2. Lippai ferences Graduale a XVI. sz. elejéről

Talán megerősíti feltevésünket a kódex miniatúrája Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén. Kolozsmonostor ui. Szűz Mária apátság volt, hiteleshelyi pecsétjében is Szűz Máriát látjuk ábrázolva. Gradualénk írója pedig a szentek ünnepei közül Szent Mihályon kívül csak Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét emelte ki művészi iniciáléval. Ezzel talán a monostor tituláris ünnepére utalt.¹⁴

Mindezek alapján azt valljuk, hogy az ismertetett Gradualét a kolozsvári Szent Mihály templom számára írták a XVI. század elején, valószínűleg Kolozsmonostor scriptoriumában. A kész kódexet 1528-ban „L B” mester kötötte be, vagy „L B” jótévő adományozta a Szent Mihály-templomnak.

A művészi kivitelű Graduale méltó társa a XVI. század elejéről származó többi magyarországi kódexeinknek. (Kassai Graduale, a győri Zalka Antiphonale, esztergomi Ulászló Graduale, Bakócz Graduale stb.)

II. A XVI. századi lippai ferences Graduale

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban jelzete: I. 2. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban Mf. Me. 56 jelzet alatt.

Hártyakódex 539 × 383 mm mérettel, 106 egykolumnás fólióval, bőrrrel bevont fatáblába kötve. Írása: *scriptura gotica textualis formata rotunda*. Hangjelzése négy piros vonalon *notatio quadrata*.

A kódex ma elején és végén nagyon csonka. Az eredeti lapszámozás 88. fóliójával kezdődik és a 197-vel végződik. Incipitje: „... (pe-)ribunt a facie tua.” (Nagyböjt III. vasárnapi graduale vége.) — Explicitje: „Alleluja. Post diem.” (Fehérvasárnapi második Alleluja.)

A kódex ránk maradt részében csak egy nagyobb miniatúrát, egyszerű, vonalas díszítésű iniciálét találunk a húsvéti mise kezdeténél. (L. 2. ábrát.)

A Gradualéra vonatkozó egyetlen irodalom Szentiványinak említett katalógusa. Szentiványi ezt is kolozsmonostorinak mondja. A kódex közelebbi vizsgálata azonban megcáfolja állítását és elvezet a kézirat provenienciájának megoldásához.

A Graduale szerzetesi eredetére mutat a benne többször előforduló „fratres” kifejezés. (Pl. a 132^v és 150. fólión.) Ez általában szerzetes testvérekre vonatkozóan szokott előfordulni a liturgikus kódexekben.

A nagyon is csonka Gradualénak éppen az ún. *De tempore* része maradt fenn. Ebből könnyű megállapítani, hogy kódexünk nem a franko-román, vagyis karoling liturgiát követi, hanem a Curia Romana gyakorlatát. Mivel pedig a Curia liturgikus könyveit csak a ferences és ágostonos remete szerzetesek használták, így a kézirat eredetkérdése csupán e két szerzetre korlátozódik.¹⁵

Minden további kétséget eloszlat azonban a nagyszombati Mindenszentek litániájának a Gradualéban olvasható szövege. Ebben a hitvallók (confessorok) között szerepelnek: *S. Ludovice, rex Stephane, rex Ladislave, Emerice, Francisce, Antoni, Bonaventura, Bernardine* . . . A női szentek között pedig: *Clara, Elisabeth* . . . A felsorolt magyar és ferences szentek alapján biztosan állíthatjuk, hogy magyarországi ferencesek másolták a Gradualét.

¹⁴ Sörös i. m. 76. l.

¹⁵ Lásd SZIGETI i. m. 132. l.

De ugyanebből a litániából közelebről is meghatározhatjuk a kódex provenienciáját. A hitvallók között találjuk ui. Szent Lajos nevét. — A középkorban két Szent Lajost ünnepeltek. IX. Lajos francia királyt, aki meghalt 1270-ben, szentté avatták 1297-ben, és Lajos toulouse-i püspököt, aki 1297-ben halt meg és 1317-ben avatták szentté. Bár kétségtelen, hogy a francia király ünneplése gyakrabban előfordul a kódexekben, de ha a mi esetünkben róla volna szó, akkor neve a magyarkirályok (Szt. István és László) után következne a litániában. A püspök Lajos azonban püspöki rendje alapján megelőzi a pusztá hitvallókat, még ha királyok is. Így tehát a litániában toulouse-i Szent Lajos püspök neve szerepel.

Szent Lajos püspök ferences volt, tehát a litániában való említése magyarázható volna ferences mivolta alapján. Sőt mint V. István magyar király leányának, Máriának fia is helyet kaphatna a nagyszombati litániában.¹⁶ De mivel egyrészt nem minden ferences szentet találunk meg a litániában, másrészt nem minden ferences kódex litániájában szerepel Szent Lajos neve, így arra kell gondolnunk, hogy Gradualénknak szorosabb kapcsolata van a szenttel.¹⁷

Tudjuk, hogy Károly Róbert magyar király, akinek nagybátyja volt Szt. Lajos püspök, 1325-ben templomot kezdett építeni a Maros menti Lippán a ferencesek számára és Szent Lajos toulouse-i püspök tiszteletére. A kolostor 1349-ben elkészült. *Úgy gondoljuk, hogy az ismertetett Gradualét a lippai ferences kolostor számára írták, ahol Szent Lajos püspök patrónus volt s így joggal foglal helyet a nagyszombati litánia rövid névsorában.*

Az írás és hangjelzés alapján a kódex keletkezését a XVI. század elejére tesszük, amikor is országsgzerte élénk kódexírás folyt a ferences kolostorokban.¹⁸

Amikor FRÁTER Györgynek 1551-ben történt meggyilkolása nyomán a törökök elfoglalták Lippát, az ostromló keresztény csapatok támadásai következtében a kolostor elpusztult és többé nem is épült föl.¹⁹ A kódex ekkor kerülhetett át Erdélynek védettebb belsőbb, ferences kolostoraiba, végül a Batthyány könyvtárba.

K. SZIGETI: DIE URSPRUNGSFRAGE ZWEI MITTELALTERLICHER GRADUALIEN AUS SIEBENBÜRGEN

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Frage der Herkunft zweier Kodizes aus dem XVI. Jh., welche sich jetzt in der Batthyány-Bibliothek zu Karlsburg (Gyulafehérvár, Alba Julia) befinden. (Sign. Mss. I. 1. und I. 2.)

Der erste ist ein Graduale mit scriptura gotica bastarda und mit notatio gotica. (Siehe Abb. 1.) An der Spange des Bandes ist die Nummer 1528 zu lesen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Handschrift nicht viel vorher geschrieben wurde. Die ungarische Herkunft macht unstreitig das Dasein der zwei Feste des hl. Stephans, des Königs von Ungarn. Sein Alleluja-Text ist auch aus anderen Kodizes bekannt. Zur näheren Bestimmung der Provenienz kamen dem Verfasser die zwei Bücher zur Hilfe, welche er in Klau-

¹⁶ Szent Lajos püspöknek és Károly Róbertnek V. Istvántól való leszármazását lásd WERTNER M.: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 511. l.

¹⁷ Nem szerepel pl. a ferences litániákban az 1220-ban meghalt öt ferences vértanúszent. Másrészt a budapesti Egyetemi Kvt. Cod. lat. 123. jelzetű ferences Gradualéjában, valamint a Széchényi Kvt. Clmae 317. jelzetű ferences Pontificaléjában litániájában nem találjuk meg Szent Lajos püspök nevét.

¹⁸ SZIGETI i. m. 155—158. l.

¹⁹ A lippai ferences kolostor történetére vonatkozóan lásd KARÁCSONYI J.: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. k. Bp. 1923. 197—198. l. Lásd még: KNAUZ N.: *Kortan*. Bp. 1877. 210. l.

senburg (Kolozsvár, Cluj) in der Bibliothek der Akademie (Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca) gefunden hat, und welche als Einbanddecke zwei Folien unseres Graduals. Diese Bände wurden enthalten im XVII. Jh. in Kolozsmonostor (Monăstur-Cluj) in der Bibliothek der Residenz der Jesuiten aufbewahrt und wurden dort mit den Blättern unseres Graduals eingebunden. Die ausgezeichnete Miniatur des St. Michaels-Festes zeigt, daß die Handschrift für eine Michaels-Kirche geschrieben wurde, welche die Hauptkirche von Klausenburg gewesen zu sein scheint. Dort trifft man nämlich an der Einrahmung der Sakristei-Tür gleiche Nummer (1528) wie an dem Kodex, und auch ein gleiches Monogramm „L B“ an der Tür und an dem Erz-Schmuck des Graduals. Die Zusammengehörigkeit der Sakristei-Pforte bezw. der Kirche und des Banddeckels der Handschrift steht also über Zweifel.

Der zweite Kodex ist auch ein Graduale mit der scriptura gotica rotunda und mit notatio quadrata aus den ersten Jahrzehnten des XVI. Jh. (Siehe Abb. 2.) Der Kodex ist sehr mangelhaft. Das Sanctoriale fehlt vollständig. Der Ausdruck „fratres“ in den Rubriken weist auf monastische Herkunft. Die Franziskaner und die ungarischen Heiligen in der Litanei am Karsamstag beweisen die ungarische Provenienz. Wir können aber den Possessor der Handschrift auch näher bestimmen, weil unter den Franziskaner-Heiligen auch St. Ludwig, Bischof von Toulouse sich befindet. Er war Sohn der Tochter (Maria) des ungarischen Königs Stephan V. und König Karl Robert hat für die Verehrung des hl. Ludwigs im XIV. Jh. das Franziskaner-Kloster in Lippa in Siebenbürgen gegründet. Unser Graduale ist also sehr wahrscheinlich für Lippa geschrieben worden.